

Jan Decyk

Wieloraka funkcja tabernakulum w Kościele

Studia Theologica Varsaviensia 42/1, 169-182

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JAN DECYK

WIELORAKA FUNKCJA TABERNAKULUM W KOŚCIELE

Tr e ść: I. Symbolika tabernakulum w Starym Testamencie; II. Dzieje tabernakulum w Kościele; III. Formy tabernakulum; IV. Usytuowanie tabernakulum; VI. Przeznaczenie Eucharystii w tabernakulum.

Celebrowanie Eucharystii, od samego początku istnienia Kościoła, stanowiło najważniejszą czynność w życiu chrześcijan. Zawsze, a zwłaszcza w pierwszych wiekach, kulminacyjnym momentem liturgii eucharystycznej było przyjmowanie Eucharystii. Dla chrześcijan pierwszych wieków udział w Ofierze eucharystycznej był równoznaczny z udziałem w Uczcie eucharystycznej. Również od samego początku znana jest w Kościele praktyka pozostawiania eucharystycznych Postaci poza Mszą świętą. Eucharystię sprawowano początkowo tylko w niedzielę, a Chleb eucharystyczny zabierano ze sobą jako Pokarm codzienny, roznoszono chorym i przechowywano dla potrzeb udzielania Wiatyku umierającym. Praktyki te sprawiły, że kult eucharystyczny zaczął się rozwijać także poza Mszą świętą. Zrodziła się w związku z tym potrzeba przygotowania specjalnego miejsca przeznaczonego do przechowywania Eucharystii. Myśl o tym nieustannie była aktualna w Kościele.

Takim miejscem stało się tabernakulum. By lepiej zrozumieć rolę i wielofunkcyjność tabernakulum dzisiaj, warto sięgnąć do dawnych świadectw i tradycji. Przechowywanie Eucharystii w domach oraz umieszczenie tabernakulum w kościele świadczą o tęsknocie człowieka do przebywania w bliskości Boga. Dlatego w badaniach nad wielofunkcyjnością tabernakulum należy się skoncentrować przede wszystkim na aspektach religijnym i kultycznym.

I. SYMBOLIKA TABERNAKULUM W STARYM TESTAMENCIE

Etymologia słowa tabernakulum wywodzi się ze Starego Testamentu i nawiązuje do namiotu przebywania Boga.¹ Zlecając postawienie tabernakulum Pan powie-

¹ Por. Ph. Rouillard, *Tabernacle*, w: *Catholicisme hier, aujourd'hui, demain* (red. G. Marthon i G. H. Baudry), t. 14, Éditeurs Letouzey et Ané, Paris 1996, kol. 711-713.

dział: *I uczynią mi święty przybytek, abym mógł zamieszkać pośród nich* (Wj 25, 8) Należy podkreślić, że lud wybrany tamtych czasów mieszkał w namiotach, wędrował, nie mając stałego miejsca zamieszkania. Było więc konieczne, aby również Bóg zamieszkał w namiocie i by Jego namiot był przenośny, i towarzyszył ludowi w jego wędrówce do Ziemi Obiecanej. Taką genezę mają różne nazwy nadawane tabernakulum – namiot, mieszkanie, dom. Taki namiot powinien jednak przypominać siedzibę Boga – niebo, podobnie jak plac przed wejściem do namiotu przypominał ziemię, siedzibę człowieka. Jahwe przebywał w Miejsu Najświętszym, do którego człowiek nie miał dostępu, za wyjątkiem kapłana, który przybywał tam raz w roku, aby wstawiać się za grzechy ludu. Wygląd takiego miejsca – złoto ścianek i sprzętów tam zgromadzonych, niezniszczalność drewna akacjowego, barwy tkanin i bogactwo haftów – przypominał o wielkości Boga, a drogocenne szczegóły wystroju symbolizowały Boskie przymioty i oddawały im cześć.²

Ówczesne tabernakulum było ponadto „namiotem powołania” (*convocation*) czy „spotkania” (*réunion*). Pan zapowiedział bowiem, że w tym miejscu będzie się objawiał Mojżeszowi i Aaronowi, by do nich przemawiać, opisując przeznaczenie namiotu: *To będzie ustawiczna ofiara całopalenia składana z pokolenia w pokolenie u wejścia do Namiotu Spotkania przed Panem, gdzie będą się spotykał z tobą, aby rozmawiać. Tam będą się spotykał z Izraelitami, i to miejsce będzie uświęcone przez moją chwałę. I poświęcę Namiot Spotkania i ołtarz; Aarona i jego synów poświęcę, aby mi służyli jako kapłani. I będę mieszkał pośród Izraelitów i będę ich Bogiem* (Wj 29, 42-45). Zatem w tym tylko miejscu, w jedynym sanktuarium – za pośrednictwem Mojżesza – Izrael komunikował się z jedynym Bogiem, Jahwe (por. Wj 30,6). Tabernakulum stanowiło także ośrodek społeczny i religijny całego ludu oraz symbol potężnej więzi jedności pomiędzy dwunastu pokoleniami.³

Tabernakulum Starego Testamentu było również „namiotem świadectwa”. W nim zostało objawione prawo Boże zawarte na tablicach Dekalogu; w tym miejscu Pan przekazywał Mojżeszowi nakazy, które mieli realizować synowie Izraela: *Umieścisz przeblagalnię na wierzchu arki, w arce zaś złożysz Świadectwo, które dam tobie. Tam będę się spotykał z tobą i sponad przeblagalni i spośród cherubów, które są ponad Arką Świadectwa, będę z Tobą rozmawiał o wszystkich nakazach, które dam za twoim pośrednictwem Izraelitom* (Wj 25, 21-22). Obecność tabernakulum pośrodku obozu przypominała więc stale Izraelitom prawa Jahwe, Jego potęgę królewską i posłuszeństwo, jakie są Mu winni.⁴

² Por. H. Lesèrte, *Tabernacle*, w: *Dictionnaire de la Bible* (red. F. Vigouroux), t. 15, Éditeurs Letouzey et Ané, Paris 1912, kol. 1956.

³ Tamże.

⁴ Tamże, kol. 1957.

Tabernakulum miało symbolizować wszechświat, poprzez który Bóg sam się objawia i w którym wybiera sobie siedzibę, aby zamieszkać pośród ludzi i pracować nad ich wybawieniem.⁵

Na Górze Synaj sam Bóg nakazał wybudowanie tabernakulum, a nawet przekazał Mojżeszowi wszystkie podstawowe szczegóły dotyczące jego wyglądu i ustawienia (por. Wj 26, 1-37). W tym przenośnym sanktuarium kapłani i lewici mieli celebrować kult. Do spełnienia tego zadania zostali wyznaczeni Besaleel i Oholiab (por. Wj 31, 1-7). Ważne zdarzenie zdecydowało jednak o odłożeniu tego przedsięwzięcia. Kiedy Bóg przemawiał do Mojżesza na Górze Synaj, Hebrajczycy odwrócili się od Boga i zaczęli oddawać cześć złotemu cielcowi, ściągając na siebie gniew Boży. Uspokoił się on dopiero dzięki wstawiennictwu Mojżesza, ale i tak coś w rodzaju ekskomuniki dotknęło zbuntowany lud, pośród którego Jahwe nie chciał już przebywać. Na Jego rozkaz Mojżesz postawił namiot poza obozem i nazwał go Namiotem Spotkania (por. Wj 33,7)⁶.

Tabernakulum nazywane było „Świątym” lub „Miejscem Najświętszym”. Określenia te nawiązywały do faktu przebywania w nim Jahwe, który objawiał się poprzez nadprzyrodzone działanie. Głębsze wnikięcie w teologię zagadnienia pozwala dostrzec także odniesienia do rzeczywistości Nowego Testamentu. Aspekt typiczny związany jest z postacią Jezusa Chrystusa, Słowa Wcielonego, zamieszkującego pośród ludzi i partycypującego w ich człowieczeństwie, w którym, na sposób cielesny zamieszkała pełnia Trójcy Świętej. Również Kościół był przedstawiany jako tabernakulum, zaś tabernakulum jako symbol świątyni, jest również prototypem kościołów chrześcijańskich z ich nawą, chórem i sanktuarium. Starotestamentalny dziedziniec z ołtarzem ofiarnym i kadzią można odnieść – w aspekcie moralnym i ascetycznym – do życia w czystości, natomiast Świąte, wraz ze świecznikiem, stołem chlebów pokładnych i ołtarzem z wonnościami, wskazuje na życie w świątliwości, natomiast Miejsce Najświętsze z Arką na życie w jednoświ7.

II. DZIEJE TABERNAKULUM W KOŚCIELE

W antycznym świecie znane były niewielkie cylindryczne puszkiz przykryciem, które określane były terminem greckim *pyxis* albo łacińskim *arca turalis* albo *arcu-la turaria*. *Pyxis*, obok funkcji przechowywania biżuterii, służyła także do przechowywania kadzidła na uroczystości w świątyniach pogańskich. W tych naczyniach

⁵ Tamże.

⁶ Tamże, kol. 1958 n.

⁷ Tamże, kol. 1958.

trzymano również zwoje ksiąg, dokumenty, a potem – w czasach chrześcijańskich – składano w nich Eucharystię, jako najdrogocenniejszą kosztowność. *Pyxis* wykonywane były z kości słoniowej albo z metalu, najczęściej szlachetnego. Od V w. na *pyxis* zaczyna pojawiać się ikonografia chrześcijańska z motywami eucharystycznymi, co wskazuje na ich późniejsze przeznaczenie. Takie naczynia można było odnaleźć przy grobach zmarłych lub w *sepulcrum* ołtarzy, gdzie stosowane były jako *vasculum* służące do przechowywania relikwii.

W pierwszych wiekach Kościoła chrześcijanie pragnęli być pochowani jak najbliżej grobów męczenników, a kiedy spełnienie takiego pragnienia było niemożliwe do realizacji, wówczas przy zmarłym umieszczano partykułę relikwii w specjalnych szkatułkach zdobionych motywami chrześcijańskimi. Wobec powyższego należy sądzić, że owe naczynia pierwotnie służyły do przechowywania Eucharystii w domach prywatnych.⁸

Przechowywanie Eucharystii w domach

Należy pamiętać, że w pierwszych wiekach, kiedy nie było jeszcze kościołów, Eucharystia była sprawowana w domach prywatnych. Już wtedy przechowywano Chleb eucharystyczny po zakończeniu liturgii. Zawinięty w lnianą chustę składano w szkatułkach albo naczyniach, nazywanych *arca*, *arcula*, lub *capsella*, *scrinia*. Ich forma przypominała znane wówczas kasetki czy cylindryczne *pyxis*. Trzeba podkreślić, że temu przechowywaniu towarzyszyła świadomość chrześcijan o sakramentalnej obecności Chrystusa, co stanowi początek kultu Postaci eucharystycznych.⁹

Warto podkreślić, że aż do VIII w. wierni świeccy mieli możliwość udzielania sobie Komunii, nie tylko w przypadku choroby, ale także poza zgromadzeniem liturgicznym. U początków Kościoła bowiem nie odprawiano Mszy świętej w dni powszednie, natomiast pozwalano wiernym zabierać do domu Postaci eucharystyczne, część chleba i wina, by mogli je spożywać poza niedzielnym zgromadzeniem liturgicznym. Daje temu świadectwo między innymi Hipolit Rzymski w *Tradycji apostoelskiej*, w której nawiązuje do codziennej Komunii chrześcijan, zalecając im niespożywanie żadnego pokarmu przed Eucharystią. Ta codzienna Komunia była więc praktykowana jeszcze w V w.¹⁰

Zwyczaj komunii przyjmowanej w domu był więc związany ze zwyczajem przechowywania Eucharystii w prywatnych domach. W III w. istnieją świadectwa, po-

⁸ Por. J. Nowiński, *Ars eucharistica. Idee, miejsca i formy towarzyszące przechowywaniu Eucharystii w sztuce wczesnochrześcijańskiej i średniowiecznej*, Wyd. Neriton, Warszawa 2000, s. 11-16.

⁹ Tamże, s. 10 n.

¹⁰ Por. R. Béraudy, *Le culte de l'Eucharistie en dehors de la messe*, w: *L'Église en prière. Introduction à la liturgie* (red. A. G. Martimort), Wyd. Desclée, Paris – Tournai – Rome – New York 1965, s. 465 n.

twierdzące tę praktykę, szczególnie na terenie Afryki i w Rzymie. W Afryce poświadczą ten zwyczaj Tertulian w *Ad uxorem* i w *De oratione*. W pierwszym z traktatów, wyliczając niedogodności wynikające ze ślubu zawartego pomiędzy wierzącym a niewiernym, Tertulian sygnalizuje, że małżonek chrześcijański będzie musiał starać się przystępować do Komunii po kryjomu, gdyż nie będzie mógł tego czynić jawnie, ze względu na ewentualną profanację Ciała i Krwi Chrystusa przez niewierzącego współmałżonka. W *De oratione* odnosi się natomiast do praktyki przyjmowania i przechowywania Eucharystii przez świeckich. Z takim samym obyczajem można się spotkać w Rzymie. Novatien przytacza historię pewnego niekonsekwentnego chrześcijanina, który po zakończeniu Ofiary eucharystycznej uczestniczył w widowiskach pogańskich, mając przy sobie Eucharystię.¹¹

Można przypuszczać, że zwyczaj przynoszenia do domu Postaci eucharystycznych był dość rozpowszechniony, skoro we wspomnianej już *Tradycji apostoelskiej* Hipolit szczegółowo poucza wiernych o sposobie traktowania Ciała i Krwi Chrystusa, by nie zostały one sprofanowane przez niewiernych czy przez zwierzęta.¹²

Zwyczaj przechowywania Ciała i Krwi Chrystusa w prywatnych domach, trwa do IV-V w., czemu daje wyraz świadectwo Paulina w opisie śmierci św. Ambrzego. Oto biskup Honorat, zamieszkujący w górnej kondygnacji domu, słyszy głos zawiadamiający go o rychłym zgonie świętego; natychmiast schodzi, przynosząc Ciało i Krew Pańską.¹³

Od IV w., wobec odzyskania wolności praktyk religijnych, przechowywanie Eucharystii w domach prywatnych zaczyna powoli zanikać, przenosząc się do kościoła.

Kościół miejscem Eucharystii

Niewiele jest świadectw dotyczących przechowywania Eucharystii w kościołach, szczególnie na temat form i sposobów jej przechowywania. Sobór Trydencki, powołując się na Sobór Nicejski (325), wskazał na *sacrarium* jako miejsce odpowiednie do przechowywania Eucharystii. Genezy przechowywania Eucharystii w kościołach należy doszukiwać się w tradycji Wschodu. Tu znany był podział świątyni na trzy części; prezbiterium i boczne pomieszczenia zwane *pastoforiami*, co potwierdzają świadectwa z IV i V w., między innymi Konstytucje Apostolskie (ok. 380 r.). Ten dokument mówi o przynoszeniu Eucharystii biskupowi przez diakona z *pastoforium*, a następnie odnoszeniu jej przez tegoż diakona w to samo miejsce. Tam bowiem była przechowywana z myślą o konieczności udzielenia Wiatyku, a także ochraniana przed profanacją.¹⁴

¹¹ Tamże, s. 466.

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

¹⁴ Por. J. Nowiński, dz. cyt., s. 25 n.

Początkowo terminem *pastoforium* określano oba pomieszczenia, które otaczały prezbiterium. Z czasem w Syrii (od V w.) *pastoforium* południowe zaczęto nazywać *diaconicon*, czyli pomieszczenie dla diakonów, gdzie były przechowywane sprzęty i szaty liturgiczne. Pod koniec V w. tam też zaczęto przechowywać Najświętszy Sakrament. W tym okresie zaczyna się rozwijać kult eucharystyczny poza Mszą świętą, który swoje *apogeum* osiągnie w średniowieczu w XIII w.¹⁵

Należy zaznaczyć, że rozwój kultu eucharystycznego następuje paralelnie do rozwoju kultu relikwii. Najprawdopodobniej w *diaconicon* deponowano także relikwie świętych i w ten sposób połączenie miejsca przechowywania Eucharystii i relikwi podnosi *diaconicon* do rangi kaplicy, miejsca modlitw i czuwań. *Pastoforia* natomiast były zaznaczone w bryle świątyni w formie wieży zwieńczonej kopułą.¹⁶ Ostatecznie w Syrii *pastoforium* – kaplica Eucharystii i relikwii – przyjęło kształty martyrionu w formie odpowiadającej idei *sepelcrum Jesu Christi*. Przechowywana tam w ołtarzu Eucharystia, w uroczystej procesji, była przynoszona na rozpoczęcie liturgii do ołtarza głównego.¹⁷

Od VII w. na obszarze bizantyjskim pojawiło się rozróżnienie pomiędzy *pastoforium*, *prothesis* i *diaconicon*. *Prothesis* zaczęło pełnić funkcję miejsca przygotowywania darów eucharystycznych, kaplicą relikwii i przechowywania Najświętszego Sakramentu. *Diaconicon* natomiast służyło do przechowywania ksiąg i szat liturgicznych.¹⁸

Znany na chrześcijańskim Wschodzie typ świątyni – ukształtowany pod wpływem liturgii greckiej, starogallańskiej i mozarabskiej – przenosi się także na Zachód. Na miejsce określenia *pastoforium* pojawia się łaciński termin *secretarium*, który określa przestrzeń tajemniczą i odosobnioną. Wraz ze zmianą określenia, precyzuje się funkcja tego miejsca, porównywalna do funkcji zakrystii. Pewną przesłankę, co do tego że *secretarium* służyło do przechowywania Eucharystii można odnaleźć w *Ordo Romanus*. Termin *sacrarium*, znany w świątyniach antycznych i w kościołach Zachodu, stosowany jest na określenie miejsca przechowywania Eucharystii.¹⁹

Od IX w. *sacrarium* przestaje być jedynym miejscem przechowywania Najświętszego Sakramentu. Intensywnie rozwijający się w średniowieczu kult eucharystyczny powoduje, że miejscem publicznej czci Eucharystii staje się ołtarz główny. Rzymska praktyka, poświadczona w *Ordo Romanus I*, wskazywała, że po Mszy świętej zostawiano na ołtarzu część konsekrowanych przez biskupa hostii.²⁰

¹⁵ Tamże, s. 26.

¹⁶ Tamże, s. 27.

¹⁷ Tamże, s. 29.

¹⁸ Tamże, s. 29.

¹⁹ Por. J. Nowiński, dz. cyt., s. 30-32.

²⁰ Tamże, s. 69 n.

W IX w. przechowywanie Eucharystii w kościołach stało się regułą. Po zwyczajowi przyjmowania Komunii w domu i przechowywania tam Eucharystii pozostały jedynie nieliczne ślady, między innymi w klasztorach. Na przykład, przy okazji poświęcania dziewic, aż do XIII w., dziewice przechowywały po tej Mszy świętej część pokarmu eucharystycznego, który spożywały w kolejnych dniach.²¹

Warto dodać, że już na przełomie III i IV w. można dostrzec w Kościele szczególnie szacunek, a nawet rodzaj lęku wobec ołtarza, który symbolizował Ofiarę Chrystusa. Świątynia i ustawiony w niej ołtarz utożsamiane były z samym Chrystusem. Konsekwentnie też Ofiara Mszy świętej zaczynała być pojmowana – zwłaszcza w średniowieczu – jako zstąpienie Boga na ziemię. Coraz bardziej narasta – dystans pomiędzy ołtarzem a wiernymi.²²

III. FORMY TABERNAKULUM

W Rzymie, według *Ordo Romanus I*, pozostawione po Mszy świętej Postaci eucharystyczne były zamykane w zwykłej skrzynce (*capsa*). W Galii stosowano innego rodzaju tabernakulum. Najbardziej rozpowszechnione były wieże eucharystyczne, zwane *pyxides*. Począwszy od IX w., stosowano również tabernakula w kształcie gołębic (*colombes*). Istniały i inne formy – kasetki czy arki, które rozpowszechniły się od XII w.²³

W XIII w. pojawiają się liczne formy różnych szkatulek, w których przechowywano Eucharystię. List do Hebrajczyków, przypominający przechowywanie w Arce Przymierza złotej urny z manną (por. Hbr 9, 4) sugeruje kopiowanie tego, co kryło wewnątrz *pyxis* zawierające Eucharystię. Do tego tekstu nawiązywał Beda Czcigodny (zm 735 r.), nadając mu interpretację chrystologiczną; o obecności Chrystusa mówił jako *manna victu coelesti*.²⁴

IV. USYTUOWANIE TABERNAKULUM

Podobnie jak Arka Przymierza w Starym Testamencie wraz z przebłąganią (*propitiatorium*) stanowiła centrum biblijnego *Sancta Sanctorum*, tak przestrzeń ołtarza stanowiła centrum świątyni chrześcijańskiej. Średniowieczne świadectwa precyzują to miejsce, wskazując na ołtarz główny jako na rytualną część. W XIII w.

²¹ Por. R. Béraudy, art. cyt., s. 468.

²² Por. J. Nowiński, dz. cyt., s. 71 n.

²³ Tamże, s. 468.

²⁴ Por. J. Nowiński, dz. cyt., s. 113 n.

Wilhelm Durandus łączy formę *propitiatorium* z terminem *tabernaculum*, mówiąc o jego usytuowaniu z tyłu ołtarza i o jego funkcji przechowywania Postaci eucharystycznych. Wyjaśnia, że tak jak urna z manną była zdeponowana w Arce Przymierza, tak arka z Ciałem Pańskim i relikwiami świętych nawiązuje do starotestamentowej formy.²⁵

Aż do XVI w., oprócz kilku wyjątków, nie przechowywano Eucharystii w tabernakulach na stałe umocowanych w ołtarzu. Nie było zresztą wówczas jakiejś wspólnej dyscypliny odnośnie do przechowywania Ciała i Krwi Pańskiej, nie było także pomieszczeń, w których składano by Postaci eucharystyczne.²⁶

Rezerwa eucharystyczna w zakrystiach

W Rzymie, Postaci eucharystyczne przechowywane były w zakrystiach. Według *Ordo Romanus I*, subdiakon i dwóch akolitów udawało się po *sancta*, które miały być przedstawione przed ofiarą pontifeksowi, do *conditorium*, czyli prawdopodobnie do zakrystii. Również w *secretarium* przechowywano Eucharystię z myślą o nabożeństwie wielkopiątkowym.²⁷ Do dzisiaj jeszcze można spotkać na Zachodzie pozostałości dawnego zwyczaju, mianowicie w czasie Triduum Paschalnego przechowywano się Najświętszy Sakrament w zakrystii; w Polsce znajduje się on w ołtarzu wystawienia (ciemnicy) i w ołtarzu Grobu Pańskiego.

W XII w., w Mediolanie, nadal przechowywano sakrament Ciała i Krwi Chrystusa w *secretarium*, a Ambrozjańskie *ordo* z Bérold ustanawia w tym miejscu Komunię duchowieństwa w Wielki Piątek. Dwa wieki później, Synod w Rawennie pozostawił kapłanom swobodę wyboru, co do miejsca przechowywania Eucharystii w zakrystii, czy w kościele.²⁸

Rezerwa eucharystyczna na ołtarzu

Około VIII w., we Francji i w Niemczech na ołtarzu składano naczynia eucharystyczne, obok relikwii świętych.

W wiekach XII i XIII doktrynalne spory, dotyczące rzeczywistej obecności Jezusa w Eucharystii, przyczyniły się do rozwoju oznak szacunku należnych Ciału Chrystusa. Tak więc, w celu zabezpieczenia świętych Postaci przed profanacją, wymagano, by były one przechowywane pod kluczem.²⁹

W następstwie IV Soboru Laterańskiego, który zlecił przechowywanie Eucharystii pod kluczem, we Francji rozwinęły się tabernakula ruchome. W 1287 r. zostały nawet zalecone w statutach synodalnych w Liège. Do czasów Piusa XI w *Rytuale rzymskim* nie ma żadnej wzmianki o nakazie przytwierdzenia tabernaku-

²⁵ Tamże, s. 105 n.

²⁶ Por. R. Béraudy, art. cyt., s. 468.

²⁷ Tamże, s. 469.

²⁸ Tamże.

²⁹ Tamże, s. 469 n.

lum na stałe do ołtarza, wymaga się jedynie, by *pyksis* eucharystyczna była przechowywana w tabernakulum zamkniętym na klucz i postawionym na ołtarzu.³⁰

Tabernakula wmurowane

We Włoszech, począwszy od XI w., umieszczano Rezerwę w tabernakulach wmurowanych. Niektóre z nich, będące prawdziwymi dziełami sztuki, istnieją nadal, na przykład tabernakulum wmurowane w Saint-Clément w Rzymie (XIII w.), czy w Spolète (XV w.).

Tabernakula wmurowane stosowano również w innych krajach. Bez wątplenia były one jeszcze w użyciu w XVI w., skoro *Caeremoniale episcoporum* przewidywało, że Rezerwa eucharystyczna może być przechowywana w kościele w innym miejscu, aniżeli na ołtarzu: *Aliud (faldistorium) simile ante altare, seu alium locum, ubi est sanctissimum sacramentum*.³¹

Zawieszenie eucharystyczne

We Francji i Nadrenii Eucharystia była przechowywana w wieżach i w gołębicach zawieszonych nad ołtarzem. Zwyczaj ten, który jak się zdaje nie występował przed IX w., rozpowszechnił się w XI w. w licznych klasztorach i kościołach, w szczególności w opactwie Cluny. W każdą niedzielę Ciała Chrystusa było wymieniane, a świeżo konsekrowane diakon składał w złoconej *pyksis*. Była ona wyjmowana z gołębiczy zawieszony nad ołtarzem, a po zakończeniu liturgii diakon umieszczał ją w tym samym miejscu.

Zwyczaj przechowywania Chleba życia w gołębiczy lub w wieży eucharystycznej, zawieszony nad ołtarzem, przetrwał na długo. W katedrze w Verdun na przykład został on zniesiony dopiero w 1823 r., a w Saint Pol-de-Léon jeszcze później. Nadal jest jeszcze praktykowany w katedrze w Amiens.³²

Domy eucharystyczne

W Niemczech potrzeba widzenia hostii – charakterystyczna dla pobożności ludowej od XII w. – spowodowała stawianie budowli przeznaczonych do stałego wystawiania Najświętszego Sakramentu. Były to budowle potężnych rozmiarów, w kształcie wieży, stawiane w prezbiterium kościołów w taki sposób, by przyciągały uwagę odwiedzających. Umieszczony w nich Najświętszy Sakrament był zamknięty w szklanej soczewce (*lunule de verre*) w taki sposób, by mógł być widoczny poprzez zakratkowane drzwi, za którymi się znajdował.³³

Na początku XIII w. w Limoges powstał model eucharystycznej szkatułki, w formie sześcianu o krawędzi 15 cm, przykrytego namiotowym dachem, ze zwień-

³⁰ Tamże, s. 470.

³¹ Tamże.

³² Tamże, s. 471.

³³ Tamże.

czeniu w formie kulistego kwiatonu. Korpus szkatułek wykonany był z drewna, przykryty emeliowanymi, złożonymi i cyzelowanymi plakietami z miedzi. Pod koniec XIII w. w Limoges pojawił się nowy model tabernakulum – szafka o dwuspadowym dachu z drzwiczkami na zawiasach we frontowej ścianie. Korpus tabernakulum był z drewna, drzwiczki z metalu. Krawędzie dachu, od strony frontonu, zdobiła ażurowa galeryjka. Po otwarciu drzwiczek kompozycja dzieła przypominała formę tryptyku.³⁴

W liturgii i sztuce karolińskiej można spotkać tabernakula wiszące. Forma ta rozpowszechniła się szczególnie w średniowieczu. Tabernakula wiszące występowały w formie korony lub gołębic. Forma tabernakulum wkomponowanego w koronę nad ołtarzem wypływała z kultu kontemplacji Najświętszego Sakramentu, narastającego od X w. Pomysł złotej gołębiczy wiązano ze św. Bazylem, który miał umieścić cząstkę Eucharystii w tabernakulum o kształcie złotej gołębiczy, co od IX w. zainspirowało taki zwyczaj.³⁵

Sobór Lateraneński IV (1215), a następnie Sobór w Trewirze (1227) zalecają zamykanie tabernakulum dla jego bezpieczeństwa oraz stałe usytuowanie. Od XIII w. wyraźnie wzrasta potrzeba adoracji Najświętszego Sakramentu, stąd istotny staje się aspekt jego widoczności. W tym okresie rozpowszechnia się, znana już w niektórych miejscach wcześniej, praktyka przechowywania Eucharystii w ściennej niszy w prezbiterium.³⁶

Warto również odnotować istnienie tabernakulów w formie przenośnej szafy czy nastawy relikwiarzowej, skąd wzięła swój początek późniejsza monstrancja. Tabernakula umieszczone w ołtarzu głównym stwarzały dystans pomiędzy prezbiterium a wiernymi. Problem ten szczególnie dotyczył kościołów katedralnych, kolegiackich i klasztornych, w których chór – prezbiterium z ołtarzem głównym był oddzielony od korpusu nawowego ścianą lektorium. Potrzeba bliskości tabernakulum i relikwiarza wpłynęła na przemiany zarówno w kulcie eucharystycznym, jak i w kulcie relikwii. Potrzeba oglądania świętego Ciała Pańskiego i ciał świętych spowodowała zastosowanie górskiego kryształu – *ostensorium* relikwiarzowego, który potem stał się materiałem dla dzisiejszej monstrancji. Aby Eucharystia mogła być adorowana, a jednocześnie bezpieczna, zastosowano formę tabernakulum zakratowanego, w którym umieszczano monstrancję z hostią, umiejscowioną na granicy prezbiterium i nawy.³⁷

Począwszy od XVI w. przyjął się zwyczaj umieszczania tabernakulum na stałe w ołtarzu. Zwyczaj ten zainicjowali dwaj włoscy biskupi reformatorzy: w Weronie

³⁴ Tamże, s. 114-117.

³⁵ Tamże, s. 131-133.

³⁶ Tamże, s. 169 n.

³⁷ Tamże, s. 183 n.

Mateusz Giberti, a w Mediolanie – św. Karol Boromeusz. Pierwszy z nich polecił zbudować w swojej katedrze ołtarz główny, pośrodku którego umieścił na stałe tabernakulum eucharystyczne i ten sposób postępowania zalecił parafiom swej diecezji. Drugi zaś, wierny admirator Gibertiego, dał impuls do wydania przez Sobory Mediolańskie z 1565 i 1576 r. dekretów dotyczących tabernakulów.³⁸ Należy zaznaczyć, że do XVI w. terminem „tabernakulum” określano różne przedmioty – baldachim, konopeum nad wiszącym tabernakulum, naczynie do przechowywania Eucharystii czy też monstrancje. Od XVI w. termin ten ograniczono tylko do miejsca przechowywania Eucharystii, ściśle powiązanego z ołtarzem.³⁹

Ten sposób przechowywania Eucharystii przeszedł do prawodawstwa nowożytnego, które określa jego zasady. Oto najistotniejsze z nich.

Święta Eucharystia powinna być przechowywana w stałym, nieprzenośnym, unieruchomionym tabernakulum, umiejscowionym pośrodku ołtarza, przy którym odprawia się zazwyczaj Mszę świętą. Tabernakulum winno być wykonane z dobrego i trwałego materiału (kamień, metal) – co szczególnie ważne – przymocowane do ołtarza. Drewno jako materiał może być stosowane jedynie do zewnętrznych elementów tabernakulum. Należy dbać o estetykę tabernakulum, a jego styl winien harmonizować ze stylem ołtarza i kościoła.⁴⁰

Dzieje przechowywania Najświętszego Sakramentu weszły w ostateczny etap, z chwilą przymocowania tabernakulum do głównego ołtarza w kościołach. To zbliżenie świętej Rezerwy do ołtarza głównego stało się obowiązkiem dopiero pod koniec XIX w. W 1878 r. Kongregacja do spraw kultu na pytanie dwóch architektów z Gandawy: *Czy tabernakulum, w którym przechowywany jest Najświętszy Sakrament musi koniecznie być umiejscowione na głównym ołtarzu kościoła?* daje negatywną odpowiedź.⁴¹

W *Caeremoniale episcoporum*, miejsce Rezerwy zwane jest *praecellentissimus omnium locus in ecclesia*. W zamyśle redaktorów wyrażenie to nie oznaczało głównego ołtarza, skoro Ceremoniał wyraźnie przewiduje przechowywanie Eucharystii w innym miejscu, aniżeli na tym ołtarzu: *Altare, seu alium locum, ubi est sanctissimum sacramentum, quod diversum esse solet ab altari majore*.⁴²

Jednakże wierność zasadniczemu sformułowaniu *Ceremoniału biskupów* w odniesieniu do umiejscowienia Rezerwy pociągnęło za sobą utwierdzenie tabernaku-

³⁸ Por. R. Béraudy, art. cyt., s. 471.

³⁹ Por. J. Decyk, *Dynamiczny nurt kultu Eucharystii w Kościele*, w: *Liturgia domus carissima* (red. A. Durak), Wyd. ATK, Warszawa 1998, s. 199.

⁴⁰ Por. R. Naz, *Tabernacle*, w: *Dictionnaire de Droit Canonique* (red. R. Naz), t. 7, Éditeurs Letouzey et Ané, Paris 1965, kol. 1143-1145.

⁴¹ Por. R. Béraudy, art. cyt., s. 472.

⁴² Tamże.

lum we wspomnianym głównym ołtarzu: w większości kościołów. Ołtarz główny stanowi najznamienitsze i najbardziej szlachetne miejsce. O ile *Rytuał rzymski*, którego tekst przytacza sformułowania wcześniejszych wydań, nie zawiera takiego doprecyzowania, o tyle można je odnaleźć w Kodeksie z 1917 r. (kan. 1268,2; 1269,1).⁴³

Jednakże, o ile zasada co do honorowego miejsca umieszczania Rezerwy eucharystycznej nie może być zmieniana ani naruszana, o tyle w praktyce umieszczania tabernakulum w głównym ołtarzu, dopuszcza się pewne wyjątki. Prawo przewiduje kilka takich wyjątków. Zgodnie z dyrektywami *Caeremoniale episcoporum*, w katedrach ołtarz Najświętszego Sakramentu co do zasady nie jest ołtarzem głównym, na którym celebruje się ceremonie pontyfikalne. Reguła ta ma na celu pomóc wiernym w dostrzeganiu Chrystusa, nie tylko w Eucharystii, ale także w osobie biskupa.

Podobnie w kościołach kolegiackich i klasztornych, gdzie funkcje w chórze pełnione są przy głównym ołtarzu, Eucharystia zaś przechowywana jest przy innym ołtarzu. Reguła ta ma dwa uzasadnienia: po pierwsze, umieszczenie Eucharystii poza ołtarzem głównym sprzyja kultowi Najświętszego Sakramentu, który byłby niemożliwy w czasie modlitwy chóru, przy ołtarzu głównym; po drugie, pogłębienie świadomości zakonników co do obecności Chrystusa nie tylko w Eucharystii, ale także w modlącej się wspólnotcie chrześcijańskiej.

Wreszcie, w sanktuariach stanowiących cel pielgrzymek, nie powinno się przechowywać Eucharystii w głównym ołtarzu, jeżeli są w nim relikwie bądź ikona, stanowiące cel pielgrzymki. Pobożność ludowa zwrócona ku wielbionemu wizerunkowi lub przedmiotowi mogłaby bowiem umniejszyć kult, na który zasługuje Najświętszy Sakrament.⁴⁴

VI. PRZEZNACZENIE EUCHARYSTII W TABERNAKULUM

Celem pierwszym i zasadniczym przechowywania świętych postaci w kościele, poza Mszą, jest udzielanie Wiatyku, ale też są inne cele, na przykład udzielanie Komunii poza Mszą świętą czy adoracja Jezusa Chrystusa ukrytego pod eucharystycznymi Postaciami.⁴⁵

Wiatyk

Zarówno dawne dzieje, jak i obecne reguły dotyczące przechowywania Rezerwy eucharystycznej podkreślają, że Wiatyk stanowi pierwsze i główne jej uzasadnienie.

⁴³ Por. J. Decyk, art. cyt., s. 199 n.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 474.

Dopiero od XII w. po kontrowersjach dotyczących rzeczywistej obecności Chrystusa w Eucharystii, Kościół zalegalizował kult eucharystyczny, w formie adoracji. Wcześniej – jak to już było zaznaczone – przechowywano Eucharystię jedynie w celu udzielania Wiatyku.

Obecnie przechowuje się Eucharystię poza Mszą świętą w tych kościołach, w których spełniane są czynności liturgiczne: w katedrach, w kościołach parafialnych i w kościołach zakonnych. W tych kościołach jest to nie tylko przywilej, ale i obowiązek, skoro Eucharystia ma być udzielana umierającym i chorym.

Komunia poza Mszą świętą

Przyjmowanie Komunii świętej przez wiernych, którzy nie są chorzy, poza Mszą świętą, podlega, jak już wspomniano, pewnym restrykcjom. W niektórych sytuacjach jest dozwolona, dlatego troską Kościoła jest przechowywanie Rezerwy eucharystycznej. Rytuał rzymski zobowiązuje proboszczów do zachowywania dostatecznej liczby hostii do celów Komunii udzielanej *extra missam*.

Zasady Kościoła co do lokalizacji tabernakulum są także znaczące. Skrzynka przeznaczona na przechowywanie Postaci eucharystycznych jest umocowana na ołtarzu, przy którym zazwyczaj odprawia się Ofiarę Mszy świętej. Miejsce to podkreśla związek, jaki istnieje pomiędzy Rezerwą a Ofiarą, podczas której następuje konsekracja Ciała i Krwi Chrystusa. Podczas Mszy Chrystus udziela się wiernym jako pokarm, natomiast święta Rezerwa oznacza, że Chrystus w pewnym sensie, stale przyjmuje gości na ucztę i że udziela się Kościołowi – swej Oblubienicy jako pokarm.⁴⁶

Kult Najświętszego Sakramentu

Najważniejszym uzasadnieniem dla pozostawiania Rezerwy eucharystycznej jest więc konieczność czy możliwość przystępowania do Komunii świętej poza Mszą świętą, a nie przede wszystkim wzgląd na oddawanie jej czci. Jednakże, skoro Chrystus jest stale obecny w Kościele pod Postaciami eucharystycznymi, do obowiązków chrześcijan należy oddawanie Mu kultu uwielbienia i dziękczynienia za niezmierną dobroć tego daru.

Niektóre przepisy Kościoła w odniesieniu do umiejscowienia tabernakulum motywowane są ciężą należną świętej Rezerwie. Tak więc przechowuje się Eucharystię w miejscu najbardziej godnym i najwznioślejszym, aby uwaga tych, którzy do kościoła wchodzi, kierowała się od razu na Najświętszy Sakrament, któremu będą oddawać cześć. Eucharystię przechowuje się też w miejscu „najbardziej dogodnym dla oddawania czci i dla kultu eucharystycznego”. Dlatego należy uczynić wszystko, aby ułatwić wiernym wypełnianie praktyk pobożnych i nawiedzanie Najświętszego Sakramentu.⁴⁷

⁴⁶ Tamże, s. 475.

⁴⁷ Tamże.

* * *

Analiza źródeł dotyczących kultu eucharystycznego i miejsc przechowywania Najświętszego Sakramentu świadczy o ocenianiu świętości Eucharystii w Kościele od samego początku. Kościół nieustannie zabiegał o miejsce, formę i wystrój tabernakulum, jako godnego miejsca czci Ciała Pańskiego. Ewolucja kultu eucharystycznego dokonująca się w wiekach średnich, wpłynęła na ukształtowanie się tabernakulum, jego form i funkcji w późniejszych wiekach. W okresie reformacji i Soboru Trydenckiego kult eucharystyczny nasilił się, a obecność Eucharystii w tabernakulum urosła do rangi znaku tożsamości z obecnością Chrystusa. Aktualny Kodeks Prawa Kanonicznego mówi o otwieraniu kościołów, przynajmniej na kilka godzin dziennie, aby wierni mogli modlić się przed Najświętszym Sakramentem (KPK kan. 937).

Konieczne jest, z religijnych względów, stworzenie wiernym większej możliwości medytacji w obecności Eucharystii. Chcąc zwiększyć udział wiernych w nabożeństwach eucharystycznych oraz kontynuować tradycję adoracji prywatnej i wspólnotowej, należy zadbać o to, by kościoły były bardziej dostępne w ciągu dnia dla wiernych, umożliwiając im modlitwę w bliskości tabernakulum. Dostrzegł tę potrzebę br. Roger z Taizé, który do grupy kapłanów powiedział: *Mam do was jeszcze jedną prośbę: otwórzcie, gdy wrócicie do domów waszych, wasze kościoły. Zamykacie je przed złodziejami, ale równocześnie zamykacie je również przed adoratorami Najświętszego Sakramentu* (II Krajowy Kongres Eucharystyczny w Polsce).

Obrzęd błogosławieństwa z okazji oddania do użytku nowego tabernakulum przypomina, że oznacza ono zarówno obecność Pana, wynikającą z Ofiary Mszy świętej, jak i obecność braci, których winniśmy ogarnąć Chrystusową miłością.⁴⁸ Zawołanie Jana Pawła II: „Otwórzcie drzwi Chrystusowi” jest nieustanną zachętą do zgłębienia tajemnic Boga w jego znakach i rozumienia człowieka w Jezusie Chrystusie, który wciąż oddaje się człowiekowi w Eucharystii.

⁴⁸ Por. *Obrzędy Błogosławieństw dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, t. 2, Księgarnia św. Jacka, Katowice 1994, nr 919.